

ลักษณะเด่นนิราศบุญยยาตราสมัยรัตนโกสินทร์ ในฐานะบุญกิริยาวัตถุ*

ปฐมพงษ์ สุขเล็ก
สาขาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะเด่นด้านเนื้อหา นิราศบุญยยาตราในสมัยรัตนโกสินทร์ รวมถึงแนวคิดการแต่งนิราศบุญยยาตราในฐานะการสร้างบุญกุศล โดยศึกษาจากวรรณคดีนิราศที่มุ่งหมายเดินทางไปทำบุญยังพุทธสถานต่าง ๆ จำนวน 14 เรื่อง ผลการศึกษาพบว่า เนื้อหาจำแนกได้เป็น 5 ส่วน คือ การกล่าวถึงเส้นทางเดินทาง การพรรณนาพุทธสถาน การสักการบูชา การอธิษฐานและอุทิศบุญ และการบอกบุญ เพื่อมุ่งเน้นแสดงความเลื่อมใสศรัทธาพระรัตนตรัยในฐานะวรรณคดีพระพุทธศาสนา ด้วยการบอกเล่าการเดินทางไปนมัสการพุทธสถานอย่างละเอียด เพื่อหวังให้ผู้ไม่เคยไปได้รับรู้ เป็นสื่อกลางให้ผู้อ่านและผู้ฟังรับรู้การเดินทางของกวีเพื่อร่วมรับบุญกุศลด้วยการอนุโมทนาบุญเหมือนได้เดินทางไปด้วย กวีจึงได้บุญกุศลในฐานะผู้แต่งนิราศบุญยยาตราและได้บุญกุศลจากการอนุโมทนาบุญของผู้อ่านและผู้ฟัง

คำสำคัญ ; วรรณคดีนิราศ, บุญยยาตรา, วรรณคดีพระพุทธศาสนา, รัตนโกสินทร์

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง ลักษณะเด่น “นิราศบุญยยาตรา” ในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้รับทุนจากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา ประจำปีงบประมาณ 2564

รับต้นฉบับ 5 พฤษภาคม 2564 แก้ไขตามผู้ทรงคุณวุฒิ 30 กรกฎาคม 2564 ตอบรับการตีพิมพ์ 9 สิงหาคม 2564

The Main Features of Pilgrimage Journey as Meritorious Actions during the Age of Rattanakosin

Phathompong Suklek

Program Thai, Faculty of Humanities and Social Sciences

Pibulsongkram Rajabhat University, Thailand

Abstract

This research aimed to study 1) study the main features of content in the Nirat Boonyattra (the poem of pilgrimage journey) during the age of Rattanakosin, and 2) the composition concept of the Nirat Boonyattra as the meritorious actions. 14 Buddhist place-related literatures were investigated. The results revealed that 5 content sections were categorized as 1) route, 2) Buddhist place depiction, 3) worshipping, 4) wish making and merit share, and 5) merit pass in order to express faith in the Triple Gem as Buddhist literature by detailed narrative. The narrative acted as a medium to allow the readers and the listeners to have a collective felicitation as if they were on the journey with the poet. The poem maker accordingly received the merit from the felicitation and his composition.

Keywords; Nirat literature, pilgrimage journey, Buddhist literature, Rattanakosin

บทนำ

วรรณคดี เป็นงานเขียนประเภทหนึ่งถ่ายทอดความรู้สึก ความคิด ความรู้ จินตนาการ และประสบการณ์ของกวีโดยใช้ตัวหนังสือเป็นสื่อกลางไปยังผู้อ่านอย่างมี วรรณศิลป์ สามารถจำแนกวรรณคดีเป็นประเภทต่าง ๆ อาทิ วรรณคดียอพระเกียรติ วรรณคดีคำสอน วรรณคดีศาสนา วรรณคดีนิราศ แตกต่างกันไปตามลักษณะเนื้อหาและ จุดประสงค์

วรรณคดีนิราศมีลักษณะเนื้อหากล่าวถึงการเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ มีอารมณ์คร่ำครวญที่ต้องพลัดพรากจากคนรัก ดังที่ ญัฐพร จาตุยางโทน (2561, น. 8) อธิบายความหมายของวรรณคดีนิราศว่า “วรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการพลัดพรากจาก คนรักเนื่องจากต้องเดินทางไปยังสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง ด้วยจุดประสงค์อย่างใดอย่าง หนึ่ง กวีจึงคร่ำครวญถึงงานอันเป็นที่รัก” และ น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม (2549, น.10) กล่าวถึงจุดประสงค์การแต่งนิราศ โดยแบ่งตามลักษณะเนื้อหา และการพรรณนา คือ “การมุ่งคร่ำครวญถึงความรัก การมุ่งบันทึกเส้นทางเดินทาง การมุ่งแสดงทัศนะของกวี ที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ ในสังคม และการมุ่งแสดงความสามารถเชิงศิลปะการประพันธ์ของกวี”

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาวรรณคดีประเภทนิราศบางเรื่องกลับปรากฏเนื้อหา บางส่วนที่ส่งผลต่อจุดประสงค์การแต่งของกวีที่แตกต่างจากข้างต้น คือ การมุ่งทาง บุญกุศล หมายถึงการแต่งนิราศเพื่อหวังได้บุญกุศล ยกตัวอย่างในวรรณคดีนิราศ พระแท่นดงรัง (ของเสมียนมี) ตอนท้ายกวีได้กล่าวอ้างอำนาจแห่งบุญกุศลที่ได้แต่งนิราศ พระแท่นดงรังให้ได้มีความเป็นเลิศทางอักษรศาสตร์และมีชื่อเสียงจรไกล ดังนี้

ขอเดชะถ้อยคำที่ร่ำเรื่อง	ให้สื่อเลื่องเลิศลักษณ์ในอักษร
ขอเชิญไทเทวราชประสาทพร	ให้สุนทรลือทั่วธานีเอย

(อาจิน จันทรมพร และ ประพนธ์ เรืองณรงค์, 2555, น. 126)

นอกจากนี้ยังปรากฏเนื้อหาที่เน้นย้ำถึงจุดประสงค์การแต่งนิราศเพื่อบุญกุศล ยกตัวอย่างในนิราศ พระประธม กวีกล่าวถึงการแต่งหรือการบันทึกเพื่อเป็นบุญกุศล ดังนี้

ท่านผู้เฒ่าเล่าแจ้งจึ่งแต่งไว้
ด้วยเลื่อมใสในจิตคิดประคอง
ก็จนใจได้แต่ทำคำหนังสือ
ให้ลือชาปรากฏไต่ดงาม
ถ้าขัดเคืองเบื่องหน้าขออานิสงส์
ทั้งแก้วเนตรเชษฐาให้การุญ

หวังจะให้สูงเสริมเฉลิมฉลอง
ให้เรื่องรอรุ่งโรจน์ที่โบสถ์ราม
ช่วยเช็ดชื่อท่านผู้สร้างไว้ทั้งสาม
พอเป็นทางชอบบ้างในทางบุญ
สิ่งนี้จึ่งงานเจือช่วยเกื้อหนุน
อย่าเคืองชุ่นข้องขัดถึงตตรอน

(พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2554, น. 89-90)

จากคำประพันธ์ข้างต้น เป็นตอนกวีได้ทราบตำนานพระยาทรงพระยาพาน ในการสร้างเจดีย์จึงเกิดความเลื่อมใสจึงบันทึกไว้เป็นหนังสือ ดังว่า “ก็จนใจได้แต่ ทำคำหนังสือ ช่วยเช็ดชื่อท่านผู้สร้างไว้ทั้งสาม” เพื่อเป็นบุญกุศล ดังว่า “พอเป็นทางชอบ บ้างในทางบุญ” กวียังเน้นย้ำถึงบุญกุศลที่เกิดจากหนังสือนี้ด้วยคำว่า “อานิสงส์” ในที่นี้ คือผลของบุญของหนังสือนี้ว่า หากเกิดความขัดเคืองในเบื่องหน้าขออานิสงส์นี้จึ่งเกื้อหนุน ดังว่า “ถ้าขัดเคืองเบื่องหน้าขออานิสงส์ สิ่งนี้จึ่งงานเจือช่วยเกื้อหนุน” แสดงให้เห็นว่า กวีมีทัศนะต่อหนังสือที่บันทึกเรื่องราวนี้เป็นบุญกุศลต่อตัวกวี

โดยทั่วไปจุดประสงค์การแต่งเพื่อบุญกุศล หรือการกล่าวอ้างอานิสงส์ การแต่งวรรณคดีมักพบในวรรณคดีพระพุทธศาสนา เพราะถือว่าได้สร้างสรรค์ผลงาน เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอันเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาไม่ต่างจากงานพุทธศิลป์อื่น ๆ ยกตัวอย่างในวรรณคดีพระพุทธศาสนาเรื่องพระมัลลย์คำหลวง ตอนท้ายกวีได้กล่าวอ้าง อำนาจแห่งบุญกุศลที่ได้แต่งเรื่องพระมัลลย์คำหลวงนี้ให้ได้พบพระพุทธเจ้า ดังนี้

เดชะข้ากล่าวแล้ง
เดชะแลลงนิทาน
เดชะเพียรเจียรกาล
เดชะบุญแต่งให้

ศุภสาร
เทียบไว้
จนเสรีง
พบให้ทรงธรรม

(วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3, 2545, น. 187)

วรรณคดีนิราศจึงมีอีกจุดประสงค์การแต่งที่มักไม่ได้รับการกล่าวถึงคือการแต่งเพื่อบุญกุศล โดยกวีมีแนวคิดเรื่องอานิสงส์การแต่งวรรณคดีนิราศไม่ต่างจากวรรณคดีพระพุทธศาสนา และน่าสังเกตว่าวรรณคดีนิราศพระแท่นดงรัง และนิราศพระประธมมีลักษณะเนื้อหาที่ร่วมกันคือ เป็นวรรณคดีนิราศที่มุ่งหมายเดินทางไปไหว้พระทำบุญยังพุทธสถาน หรือเรียกว่า บุญยัตรา หมายถึง การเดินทางแสวงบุญ การไปนมัสการสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ (พจนานุกรมแปลไทย-ไทย อ.เปลื้อง ณ นคร, สืบค้น 26 กรกฎาคม 2564) สอดคล้องกับ วรรณพร พงษ์เพ็ง (2551, น. 111) ได้ศึกษาถึงการสืมนิพนธ์เรื่องความศรัทธาในนิราศลายลักษณ์ โดยศึกษาจากวรรณคดีนิราศที่กวีมุ่งเดินทางมานมัสการพระปฐมเจดีย์ จำนวน 4 เรื่อง คือ โคลงนิราศพระประธม ของกรมหลวงวงษาธิราชสนิท นิราศพระประธม ของสุนทรภู่ นิราศพระปฐม ของหลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์) และนิราศพระปฐมเจดีย์ ของผู้หญิงชาววังหน้า ผลการศึกษาพบว่า “กวีไทยโบราณมีมโนทัศน์สำคัญคือการสร้างสรรค์วรรณคดีลายลักษณ์เป็นหนทางหนึ่งที่ยังผลให้ผู้สร้างและผู้เสพได้รับอานิสงส์จากความศรัทธาในพระพุทธศาสนา กรอบแนวคิดเช่นนี้ได้สะท้อนผ่านการใช้คำที่ปรากฏในนิราศ “พระปฐมเจดีย์” อันได้แก่ การใช้คำแสดงอารมณ์ การใช้คำแสดงภาพ การใช้คำแสดงอาการ และการใช้คำแสดงความคิด ทางพุทธศาสนา”

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาลักษณะเด่นของวรรณคดีนิราศบุญยัตราในด้านเนื้อหาเพื่อสะท้อนให้เห็นแนวคิดการแต่งนิราศบุญยัตราเพื่อบุญกุศล หรือเรียกว่าเป็นบุญกิริยาวัตถุ โดยศึกษาวรรณคดีนิราศบุญยัตราสมัยรัตนโกสินทร์เนื่องจากปรากฏจำนวนหลายเรื่องจึงเป็นภาพแทนยุคสมัยและชนบของลักษณะเด่นได้ชัดเจน โดยเลือกช่วงรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 5 เนื่องจากพบนิราศบุญยัตราจำนวนหลายเรื่อง อีกทั้งในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นไปแทบไม่ปรากฏนิราศบุญยัตราโดดเด่นที่สะท้อนแนวคิดการแต่งนิราศบุญยัตราเพื่อบุญกุศล และจะเริ่มเป็นงานในยุคที่เข้าสู่วรรณกรรมสมัยใหม่ (มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2553, น. คำนำ) ทั้งนี้เพื่อเป็นการศึกษาต่อยอด และขยายผลการศึกษาให้เห็นลักษณะเด่นของเนื้อหาวรรณคดีนิราศบุญยัตราในสมัยรัตนโกสินทร์ที่สะท้อนแนวคิดเรื่องความศรัทธาในพระพุทธศาสนา

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาลักษณะเด่นด้านเนื้อหา นิราศบุญยัตราในสมัยรัตนโกสินทร์ รวมถึงแนวคิดการแต่งนิราศบุญยัตราในฐานะการสร้างบุญกุศล

นิยามศัพท์เฉพาะ

นิราศบุญยัตรา หมายถึง นิราศที่กวีเดินทางไปทำบุญ ไปนมัสการพุทธสถาน ไปสร้างบุญกุศล ผู้วิจัยอ้างอิงความหมายจากพจนานุกรมแปลไทย-ไทย อ.เปลื้อง ณ นคร (สืบค้น 26 กรกฎาคม 2564) ให้ความหมาย บุญยัตราว่า การเดินทางแสวงบุญ การไปนมัสการสถานที่ศักดิ์สิทธิ์

บุญกิริยาวัตถุ หมายถึง เรื่องที่จัดเป็นการทำบุญ สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญ มี 10 ข้อ อาทิ ปัตติทานมัย คือ ทำบุญด้วยการเลี้ยความดีให้ผู้อื่น ปัตตานุโมทนามัย คือ ทำบุญด้วยความยินดีความดีของผู้อื่น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551, น. 183)

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รวบรวมและศึกษาวรรณคดีนิราศที่มีเนื้อหากล่าวถึงการเดินทางที่มุ่งหมายไปทำบุญยังพุทธสถานต่าง ๆ หรือที่เรียกว่า บุญยัตรา ในสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 ปรากฏจำนวน 14 เรื่อง คือ นิราศพระบาท (ของสุนทรภู่) นิราศพระบาท (ของนายจืด) นิราศภูเขาทอง (ของสุนทรภู่) นิราศพระประธม (ของสุนทรภู่) นิราศพระแท่นดงรัง (ของสามเณรกลั่น) โคลงนิราศพระประธม (ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท) นิราศพระแท่นดงรัง (ของเสมียนมี) กลอนกาพย์เรื่องเสด็จไปเมืองนครศรีธรรมราช (ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์) นิราศพระปลิว (ของหลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์)) นิราศพระปฐม (ของหลวงจักรปาณี (มหาฤกษ์)) นิราศยี่สาร (ของก.ศ.ร. นายกุลลาบ) โคลงนิราศวัดรก (ของหลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรถึก)) ลิลิตหม่อมเจ้าพระสมเด็จเจ้าพระพุฒาจารย์เสด็จจรดงค์ (ของหม่อมเจ้าพระสมเด็จเจ้าพระพุฒาจารย์ (ทัต)) และนิราศพระปฐมเจดีย์ (ของผู้หญิงชาววังหน้า)

2. รวบรวมและศึกษาข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับนิราศบุญยยาตรา

3. วิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านเนื้อหานิราศบุญยยาตราในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยพัฒนากรอบแนวคิดจากผลการวิจัยของ วรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์ (2556, น. 141) ได้ศึกษาเรื่องคติความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปพระพุทธรูปและประเพณี “ไปพระบาท” ในการสร้างสรรคัวรรณคดีไทย ได้กล่าวถึงลักษณะร่วมของวรรณคดีนิราศที่กวีมุ่งเดินทางมานมัสการพระพุทธรูป 3 เรื่อง คือ นิราศพระบาท (ของสุนทรภู่) นิราศพระบาท (ของนายจัต) และโคลงนิราศวัดรวก ว่า “มีลักษณะร่วมด้านเนื้อหาที่สำคัญ คือ 1) กล่าวถึงเส้นทางไปพระบาทตามขนบนิราศ 2) การพรรณนาความงามของมณฑลพระพุทธรูป 3) การนมัสการรอยพระพุทธรูป คำอธิษฐานและการอุทิศส่วนกุศลของกวี 4) การเที่ยวพระบาท” นอกจากนี้ผู้วิจัยยังใช้กรอบแนวคิดลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมพระพุทธรูปศาสนาของพระราชปริยัติ (สฤชต์ สิริโร ป.ธ.9) (2549, น. 9-10) กล่าวว่า “โดยยึดเรื่องหรือแนวคิดในพระพุทธรูปศาสนาเป็นหลัก บางครั้งกวีจะสอดแทรกความรู้สึกนึกคิดและจินตนาการลงไปในเรื่องนั้น ๆ เพื่อต้องการจะสอนข้อธรรม หรือศีลธรรมแก่ผู้อ่าน ผู้ฟัง ซึ่งเป็นความฉลาดของกวีที่มีวิธีการโน้มน้าวกล่อมเกล่าจิตใจของผู้อ่านและผู้ฟังให้เชื่อและปฏิบัติตาม แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) วรรณกรรมที่นำเนื้อหาจากพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์อื่น ๆ โดยตรง เช่น ไตรภูมิพระร่วง พระปฐมสมโพธิกถา เป็นต้น และ 2) วรรณคดีที่นำแนวคิดทางพระพุทธรูปศาสนามาแต่งเพื่อแสดงความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนา หรือบันทึกเหตุการณ์บางอย่าง แล้วแทรกความรู้สึกนึกคิดและจินตนาการของกวีลงไป เช่น โคลงชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์ แต่งขึ้นเพื่อแสดงความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาเพื่อจะบันทึกเหตุการณ์ที่สามารถชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์ได้สำเร็จ”

4. นำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

วรรณคดีนิราศบุญยยาตรายังคงขนบนิราศดังเช่นวรรณคดีนิราศทั่วไป คือ มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเดินทาง กวีมักกล่าวถึงเส้นทาง และพรรณนาสิ่งที่พบเห็นระหว่าง

การเดินทาง แต่ในวรรณคดีนิราศบุญยयाตราภะจะเน้นการพรรณนาสถานที่มากกว่าพรรณนาอารมณ์ความรู้สึก โดยเฉพาะสถานที่อันเป็นจุดหมายปลายทางคือพุทธสถานที่กวีมุ่งหมายมาทำบุญ จึงส่งผลต่อนื้หาที่กล่าวถึงการสักการบูชา การอธิษฐานและการอุทิศบุญ นอกจากนี้ลักษณะของนิราศบุญยयाตราภะยังปรากฏเนื้อหาการบอกบุญแก่ผู้อ่านและผู้ฟังซึ่งไม่ปรากฏในวรรณคดีนิราศทั่วไป อีกทั้งรายละเอียดอื่น ๆ ที่แตกต่างจากวรรณคดีนิราศทั่วไป โดยลักษณะเด่นของวรรณคดีนิราศบุญยयाตราภะในสมัยรัตนโกสินทร์ สามารถจำแนกเนื้อหาเป็น 5 ส่วน คือ การกล่าวถึงเส้นทางเดินทาง การพรรณนาพุทธสถาน การสักการบูชา การอธิษฐานและอุทิศบุญ และการบอกบุญ ดังนี้

1. การกล่าวถึงเส้นทางเดินทาง หมายถึง การกล่าวถึงสถานที่ต่าง ๆ ตามขนบนิราศในเส้นทางเดินทางจนถึงพุทธสถานที่มุ่งหมายไปสักการะ เพื่อเป็นการบอกเล่าเส้นทาง สภาพ บรรยากาศ รวมถึงประวัติศาสตร์ ตำนาน และจินตนาการของกวีที่มีต่อสถานที่ที่พบเห็นระหว่างการเดินทาง การกล่าวถึงเส้นทางเดินทางพบในวรรณคดีนิราศบุญยयाตราภะทั้ง 14 เรื่อง ยกตัวอย่างดังนี้

ในนิราศพระประธม ยกตัวอย่างตอนกวีกล่าวถึงคลองโยงระหว่างเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ว่า มีสภาพเป็นทุ่งโล่ง เป็นโคลนตม เรือขนาดเล็กสัญจรได้ เรือขนาดใหญ่สัญจรลำบาก ดังนี้

ที่ริมคลองสองฝั่งเขาตั้งบ้าน
ถึงชะวากปากช่องซื่อคลองโยง
มีบ้านช่องสองฝั่งซื่อบางเขือก
ที่เรือน้อยลอยล่องค้อยคล่องไป
เวทนาการสรสู่ออนถิบ
ถึงแสนชาติจะมากเกิดกำเนิดกาย

นำสำญเรียงรันควันโขม
เป็นทุ่งโล่งลึบลิวหวีหวีใจ
ล้นตมเปือกเปอะปะสะไส
ที่เรือใหญ่โป้งโด้ต้องโยงควาย
เขตริบเร่งไปนำใจหาย
อย่าเป็นควายรับจ้างที่ทางโยง
(พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2554, น. 74)

จากคำประพันธ์ข้างต้น เมื่อกวีล่องเรือมาบรรจบถึงคลองโยงมีสภาพเป็นโคลนตม ดังว่า “ล้วนตมเปือกเปอะปะสวะไสว” เรือขนาดเล็กสัญจรได้ แต่เรือขนาดใหญ่ต้องโยงเชือกจากเรือแล้วใช้ควายลาก ดังว่า “ที่เรือใหญ่โยงโยงต้องโยงควาย” บ้านเรือนบริเวณนั้นเรียกว่าบางเชือก และบอกเล่าสภาพของควายที่ถูกนำมาลากเรือว่าน่าสงสารต้องถูกต้อนอย่างแรง โดยกวีแสดงทัศนะต่อว่าหากต้องกลับมาเกิดอีกขออย่ามาเกิดเป็นควายที่คลองโยง ดังว่า “ถึงแสนชาติจะมาก่อเกิดกำเนิดกาย อย่าเป็นควายรับจ้างที่ทางโยง”

ในโคลงนิราศพระประธม ยกตัวอย่างตอนกวีกล่าวถึงโพเตี้ยระหว่างเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ว่า ภูมิณามนี้มีความสัมพันธ์กับตำนานพระยากงพระยาพาน ดังนี้

โพเตี้ยโพแต่ครั้ง	พญาพาล
มล้างบิตรวยปราณ	ปลุกไว้
มหาโพธิ์ก็พิการ	ต่ำตด เตี้ยแฮ
เหตุจึงปรากฏให้	หากแจ้งผลกระทบ
พญาพาลปิตุฆาตแท้	กรรมถึง เห็นเฮย
รักพี่กรรมใดถึง	เด็ดมล้าง
ดลเรียมนิราริง	โคกรัก มาแม่
ถวิลบ่เห็นกรรมร้าง	เร่งเศร้าทรวงกระสัน
(ประชุมนิราศคำโคลง, 2513, น. 286)	

จากคำประพันธ์ข้างต้น กวีนำเสนอภูมิณามโพเตี้ยว่ามาจากตำนานพระยากงพระยาพาน มาจาก ต้นโพธิ์ที่พระยาพานปลุกไว้ แต่ต้นโพธิ์นั้นเตี้ยพิการไม่เจริญเติบโต ดังว่า “มหาโพธิ์ก็พิการ” เพราะผลกระทบที่ฆ่าบิดา ดังว่า “พญาพาลปิตุฆาตแท้ กรรมถึงเห็นเฮย” กวีกล่าวถึงโพเตี้ยเช่นนั้นนอกจากนำเสนอที่มาของภูมิณามแล้ว ยังเป็นการสอนเรื่องกรรมอันเป็นแนวคิดสำคัญในพระพุทธศาสนาอีกด้วย กวียังเชื่อมโยงกับตนเองว่าเป็นเพราะกรรมใดจึงต้องพลัดพรากจากคนรักมา ดังว่า “รักพี่กรรมใดถึง” “ดลเรียมนิราริง” ตามชนบทนิราศที่ต้องคร่ำครวญถึงคนรัก

2. การพรรณนาพุทธสถาน หมายถึง การกล่าวถึงรายละเอียดพุทธสถานที่กวีมุ่งหมายเดินทางไปสักการะในด้านสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม รวมถึงลักษณะอาณาบริเวณของพุทธสถานนั้น การพรรณนาเช่นนี้พบในวรรณคดีนิราศบุณยยาตราทั้ง 14 เรื่อง ยกตัวอย่างดังนี้

ในนิราศพระบาท กวีได้พรรณนาความงามของพระพุทธรูปว่า ดังนี้

ทิศประจิมริมฐานมณฑปนั้น	มีตาบสรูปปั้นยี่งพันขาว
นุ่งหนังพยับครามชฎายาว	ครึ่งเศราครวหวาดแซมสองแก้มคาง
ชั้นบันไดจะขึ้นไปมณฑปนั้น	สิงโตต้นสองตัวกระหนาบข้าง
ดูแผ่นผาดเหมือนจะเดินไปตามทาง	พี่ชมพลงขึ้นบนบันไดพลัน
ทั้งสาวหนุ่มเข้าประชุมกันแออัด	ประนมหัตถ์ทักขนิณเกษมสันต์
แต่เวียนเดินเพลินชมมาตามกัน	ตามช่องชั้นกำแพงแก้วอันแพรวพราว
ทั้งซุ้มเสมามณฑปกระจุกแจ่ม	กระจังแซมปลายเสาเป็นบัวพวย
มีดอกจันทน์ก้านแย่งสลัปลาย	กลางกระจายดอกจอกประจำท่า

.....	
ผนังในกุฏิทั้งสี่ด้าน	โอฬารฟารทองทาผาผนัง
จำเพาะมีสี่ด้านทวารบัง	ที่พื้นนั่งดาดด้วยแผ่นเงินงาม
มณฑปน้อยสวมรอยพระบาทนั้น	ล้วนสุวรรณแจ่มแจ้งแสงอร่าม
เพดานดาดลาดล้วนกระจุกงาม	พระเพลิงพลามพร่างพร่างสว่างพราว
ตาข่ายแก้วปักกร่องเป็นกรวยห้อย	ระย้าย้อยแวววามอร่ามฉาย
หอมควันรูปเทียนตลบอยู่รอบาย	ฟุ้งกระจายรินรินทั้งห้องทอง

(พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2554, น. 47-48)

จากคำประพันธ์ข้างต้น กวีกล่าวพรรณนาถึงพระพุทธรูปว่า ที่ฐานมณฑปมีรูปปั้นฤาษีตั้งอยู่ ดังว่า “ทิศประจิมริมฐานมณฑปนั้น มีตาบสรูปปั้นยี่งพันขาว นุ่งหนังพยับครามชฎายาว ครึ่งเศราครวหวาดแซมสองแก้มคาง” กวีไม่ได้ให้รายละเอียดเพียงว่ามีรูปปั้นฤาษีเท่านั้น แต่กวีตั้งใจกล่าวถึงรายละเอียดของรูปปั้นฤาษีอีกด้วย คือมีอาภรณ์บริวาร

ในนิราศยี่สาร กวีได้พรรณานายละเียดยของวัดบนเขายี่สารเพื่อบอกเล่าให้
ผู้อ่าน ผู้ฟังได้รับรู้ ดังนี้

(นิตยสาร, 2543, น. 63, 65)

จากคำประพันธ์ข้างต้น กวีกล่าวถึงพระประธานภายในโบสถ์แล้วไล่เรียงมาจนถึงภายนอกว่า พระประธานหันหน้าไปทางทิศเหนือ ดังว่า “พระพักตร์ผ่นหันผ่นทิศอุดร” มีขนาดหน้าตักหกศอกคืบกับสามนิ้ว ดังว่า “หน้าตักหกศอกคืบกับสามนิ้ว” กวียังแจ้งรายละเอียดของพระประธานอีกว่าที่อุณาโลมมีร่องรอยการเจาะ ดังว่า “อุณาโลมหว่างคิ้วรอยเจาะถอน” แล้วก็แสดงทัศนะว่าในอดีตคงฝังด้วยสิ่งมีค่า แต่ไม่รู้คือสิ่งใด คงมีผู้ร้ายขโมยออกไปแล้ว กวีกล่าวไล่ออกมาภายนอกว่ามีกำแพงแก้วสามด้าน และด้านหน้าโบสถ์มีเจดีย์เรียงกันห้าองค์ ถัดออกไปมีต้นโพธิ์ที่กวีให้รายละเอียดถึงระยะทางขนาดและความเก่าแก่ ดังว่า “ออกไปประมาณวา” “ถึงสามอ้อมวัดดู” “โพธิ์โบราณนานนัก” ถัดไปจึงเป็นหอรบวัง กวีได้พยายามกล่าวถึงสิ่งต่าง ๆ อย่างละเอียดนับตั้งแต่ขนาดระยะทางความเก่าแก่ อีกทั้งใช้คำศัพท์เพื่อแสดงตำแหน่งทิศทางว่า “ถัดหน้าโบสถ์” “ถัดไปเห็น” เพื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดจินตภาพอย่างชัดเจน

3. การสักการบูชา หมายถึง การกล่าวถึงการบูชาพุทธสถานอันเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญของการเดินทาง รวมถึงพิธีกรรมสักการบูชาที่แสดงถึงความเลื่อมใสศรัทธาต่อพุทธสถานนั้น ๆ การกล่าวถึงเช่นนี้พบในวรรณคดีนิราศบุญยาดราทั้ง 14 เรื่อง ยกตัวอย่างดังนี้

ในโคลงนิราศวัดรวก กวีได้ทำการสักการบูชาพระพุทธรูปด้วยการสรงน้ำ และสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

เสร็จบุญชโยชนพร้อม	เพียงกัน
จวนสุริยสายสรรพ	ส่องฟ้า
เรียบริบสการอัญ	ชลิตพุท ธบาทแฮ
เร็วเร่งฤได้อัช	เสร็จแล้วครรไล
บัดตลมนทปด้าน	โดยจง
เรียบประคองอุทกสร	สู่ห้อง
น้อมศีรวรุตมงค์	มอขีพ ถวายแฮ
อุทิศสการสิ่งซ้อง	ชบเกล้าอัญชลี

รูปเทียนประทีปตั้ง	บุษบา เพลิงแสด
จุดแจ่มชวลิตสา	รณิศน้อม
เคารพพุทธวลัญชา	บุชิต พระแสด
มาเลศลาชุดมพร้อม	สะพริกถ้วนลึงสการ
หยาบสุวรรณแผ่นป้อง	ปานปิด
รอยบาทนฤบพิตร	พุทธเจ้า
ดิเรกจรจตุ	เจดโลกล
ศาสนนิกรชบเกล้า	เกลือกไหววันทนา

(ประชุมวรรณคดีเรื่อง พระพุทธบาท, 2556, น. 234-235)

จากคำประพันธ์ข้างต้น เมื่อกวีรับประทานอาหารเสร็จเป็นเวลารุ่งเช้า จึงรีบเข้ามาสักการะพระพุทธรูป กวีเข้าไปในมณฑปได้กระทำสักการะน่าน้ำไป สรงถวายพระพุทธรูป ดังว่า “เรียมประคองอุทกสรง” และกราบพระพุทธรูป อย่างอ่อนน้อมมอภยถวายชีวิต ดังว่า “น้อมศีรวรุตมงค์มอชีพ ถวายแสด” และถวาย เครื่องสักการะจุดธูป เทียน และดอกไม้เพลิง ถวายพระพุทธรูป ดังว่า “รูปเทียน ประทีปตั้ง บุษบา เพลิงแสด” นอกจากนี้กวียังได้นำแผ่นทองคำเปลวติดรอยพระพุทธรูป เป็นพุทธบูชาอีกด้วย ดังว่า “หยาบสุวรรณแผ่นป้อง ปานปิด” พิธีกรรมการสักการะ พระพุทธรูปเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความศรัทธาต่อพระพุทธรูปของกวีอย่างยิ่ง

ในลิลิตหม่อมเจ้าพระสมเด็จพะพุฒาจารย์เสด็จจรดงค์ กวีได้สักการบูชา พระแท่นศิลาอาสน์ด้วยการปฏิบัติบูชา ดังนี้

เวียนรอบแท่นรูปพระ น้อมละเคียรประนมหัตถ์ ถวายนมัสการวันทา
 นั่งบูชาพร้อมกัน สวดมนต์พลันถวาย ทั้งจิตกายวาจา ปฏิบัติบูชาแล้ว
 จิตผ่องแผ้วทรงผ้า กลับหน้าออกมาดู เห็นประตุนาสิกข์ สามชั้นจักเครือวัลย์
 (ประชุมนิราศ ภาค 4, 2557, น. 75)

จากคำประพันธ์ข้างต้น กวีได้เข้านมัสการบูชาพระแท่นศิลาอาสน์ด้วยการเดินเวียน ดังว่า “เวียนรอบแท่นรูปพระ” คือการประทักษิณเวียนขวาสามรอบเป็นการแสดงความเคารพ แล้วได้กระทำการกราบอย่างนอบน้อม ดังว่า “น้อมละเศียรประนมหัตถ์ ถวายนมัสการวันทา” และสวดมนต์สำรวมใจกาย วาจา ถวายเป็นพุทธบูชา

4. การอธิษฐานและอุทิศบุญ หมายถึง การกล่าวถึงการอธิษฐานของกวี และการอุทิศบุญต่อผู้ลบล้างด้วยการอาศัยอาณิสย์จากทางใต้เดินทางมานมัสการพุทธสถาน การกล่าวถึงการอธิษฐานและอุทิศบุญ พบในวรรณคดีนิราศบุญยาดราจำนวน 11 เรื่อง คือ นิราศพระบาท (ของสุนทรภู่) นิราศพระบาท (ของนายจืด) โคลงนิราศวัดรวก นิราศพระประธม นิราศพระปฐม นิราศพระแท่นดงรัง (ของสามเณรกลั่น) นิราศพระแท่นดงรัง (ของเสมียนมี) ลิลิตหม่อมเจ้าพระสมเด็จฯ พระพุฒาจารย์ เสด็จจรดรงค์ นิราศภูเขาทอง กลอนกาพย์เรื่องเสด็จไปเมืองนครศรีธรรมราช และนิราศพระปถวี ยกตัวอย่างดังนี้

ในนิราศพระแท่นดงรัง (ของเสมียนมี) เมื่อกวีเข้าสักการะพระแท่นดงรังได้ ถวายผ้าห่มพระแท่นเป็นพุทธบูชาแล้วได้อธิษฐานให้สำเร็จโพธิญาณ ดังนี้

ขอเดชะภูษานิสังส	เมื่อจะปลงชีวิตให้คิดได้
อย่ามีมารมาผจญเข้าดลใจ	เทพไทจงเห็นเป็นพยาน
ขอให้ข้าได้ตรัสตัดกิเลส	จะข้ามเขตแคว้นแคว้นแดนสงสาร
ให้สำเร็จประโยชน์โพธิญาณ	เข้านิพพานพ้นทุกข์สนุกสบาย
ขอให้สมปรารถนาอย่าช้านัก	สิ่งไรรักขอให้สมอารมณ์หมาย
ให้พบพระทุกชาติอย่าคลาดคลาย	อย่าให้ตายกลางอายุปัจจุบัน
ตั้งแต่ชาตินี้ไปจนได้ตรัส	อย่าข้องขัดทรัพย์สินทุกสิ่งสรรพ
การสิ่งไรที่เป็นบาปหยาบทุกอัน	การสิ่งนั้นอย่าได้พบประสบเลย
ครั้นกรวดน้ำสำเร็จเสร็จธุระ	พี่ลาพระแท่นทองนงน้อเอย
ประดิษฐ์กลอนอ่อนใจด้วยไกลเขย	ไม่หมดเลยเรื่องรักที่หนักจริง

(อาจิณ จันทรมพร และ ประพนธ์ เรืองณรงค์, 2555, น. 125)

จากคำประพันธ์ข้างต้น กวีได้อ้างถึงอานิสงส์ผลบุญที่ได้ถวายผ้าห่มพระแท่นก่อนตั้งว่า “ขอเดชะภูษาอานิสงส์” แล้วจึงได้อธิษฐานว่า อย่าให้มารมาตลใจในสิ่งไม่ดี ขอให้ตัดกิเลสทั้งหลายได้จนหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ให้ได้สำเร็จโพธิญาณเข้าสู่นิพพาน ตั้งว่า “ให้สำเร็จประโยชน์โพธิญาณเข้านิพพานพ้นทุกข์สนุกสบาย” การอธิษฐานให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏถือว่าเป็นสิ่งปรารถนาสูงสุดในพระพุทธศาสนา การมุ่งอธิษฐานเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความยึดมั่นในคำสอนพระพุทธศาสนาและกวียังอธิษฐานต่อว่าปรารถนาสิ่งใดขอให้สมปรารถนา ขอให้พบพระพุทธศาสนาทุกชาติ อย่าสิ้นชีวิตก่อนวัยอันควร อย่าขัดสน และอย่าได้พบพานกับสิ่งบาปหยาบช้า คำอธิษฐานช่วงหลังนี้ น่าจะหมายถึง หากต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก แต่ถึงอย่างไร ก็ยังคงสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่ากวีมีความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง นอกจากนี้ ช่วงท้ายกวีได้ “กรวดน้ำ” คือการตั้งใจอุทิศบุญให้แก่ผู้ล่วงลับพร้อมไปกับหลังรินน้ำ เป็นเครื่องหมายและเป็นเครื่องรวมกระแสจิตที่ตั้งใจอุทิศนั้นให้แน่น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551, น. 6) ตั้งว่า “ครั้นกรวดน้ำสำเร็จเสร็จธุระ” แล้วจึงกราบลาพระแท่นดงรัง

ในนิราศพระปลิว กวีอธิษฐานให้สำเร็จโพธิญาณเข้าสู่มรรคผลนิพพาน หากเกิดอีกขอเกิดเป็นมนุษย์ได้พบพระรัตนตรัย ดังนี้

เชื่อว่าพระปลิวมีพระฉาย	ผู้มุ่งหมายมาจนพบประสบสม
โสมนัสศรัทธาบูชาชม	น้อมประนมมือถึงพระรัตนไตรย
ขอบุญญาอานิสงส์จงสำเร็จ	สรรเพชญ์โพธิญาณโดยสถานตไส
ยังมีถึงซึ่งนิพพานซึ่งณกาลใด	ขอเกิดไปเป็นมนุษย์บุรุษชน
ในมัชฌิมประเทศเขตสมัย	พบพระไตรรัตน์รักทางมรรคผล
ขอชนกชนนีมีกมล	เป็นกุศลเลื่อมใสในไตรรัตน์

(นิราศพระปลิว หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) เปரியุ, 2468, น.41)

จากคำประพันธ์ข้างต้น กวีมีความปิติสุขที่ได้มาสักการบูชาพระพุทธฉายที่เขาพลึง ดังว่า “โสมนัสศรัทธาบูชาชม” แล้วได้อ้างถึงอานิสงส์ผลบุญที่ได้เดินทางมาครั้งนี้ ก่อนเริ่มการอธิษฐานว่า ขอให้สำเร็จโพธิญาณคือมีปัญญาตรัสรู้อันนำไปสู่มรรคผลนิพพาน ดังว่า “ขอบุญญาอานิสงส์จงสำเร็จ สรรเพชญ์โพธิญาณโดยสานตีส” และหากยังไม่ถึงนิพพานก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกขอเกิดเป็นมนุษย์ได้พบ พระรัตนตรัยอันนำไปสู่มรรคผล และขอให้บิดามารดาเป็นผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัยด้วย คำอธิษฐานของกวีแสดงให้เห็นถึงความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาที่แน่วแน่ต่อคำสอนที่มุ่งหมายถึงนิพพาน หากยังไม่ถึงนิพพานก็ขอให้ได้พบพระพุทธศาสนาอีก

5. การบอกบุญ หมายถึง การแจ้งเจตนารมณ์ให้นิราศบุญยาดราหน้าเป็นบันทึกการเดินทางไปทำบุญไหว้พระเพื่อเป็นสิ่งระลึกถึงบุญกุศลของกวี และเพื่อบอกให้ผู้อื่นที่รับทราบถึงการเดินทางไปทำบุญไหว้พระยังพุทธสถานได้ร่วมอนุโมทนาบุญด้วยการบอกบุญเป็นบุญกุศลทั้งต่อกวีที่เดินทางและต่อผู้อ่านหรือผู้ฟังนิราศบุญยาดรา การกล่าวถึงการบอกบุญ พบในวรรณคดีนิราศบุญยาดราจำนวน 9 เรื่อง คือนิราศพระบาท (ของสุนทรภู่) นิราศภูเขาทอง นิราศพระแท่นดงรัง (ของสามเณรกลั่น) กลอนกาพย์เรื่องเสด็จไปเมืองนครศรีธรรมราช นิราศพระพลึง นิราศพระปฐม นิราศยี่สาร โคลงนิราศวัดรวก และลิลิตหม่อมเจ้าพระสมเด็จฯ พระพุฒาจารย์เสด็จจุฑงค์ยกตัวอย่างดังนี้

ในนิราศพระปฐม กวีเดินทางไปสักการะพระปฐมเจดีย์ ช่วงท้ายเรื่องได้กล่าวว่าหากใครได้รับรู้เรื่องราวการเดินทางนี้ ขอให้ได้รับบุญกุศลด้วย ดังว่า

ฉันไปไหว้พระปฐมบรมธาตุ แต่งนิราศไว้เป็นกลอนอักษรสวรรค์
ใครอ่านยลยินคำข้อสำคัญ ขอให้ปันส่วนกุศลทุกคนไป
(ประจักษ์ ประภาพิตยากร, ม.ป.ป., น. 140)

จากคำประพันธ์ข้างต้น กวีตั้งใจบันทึกการเดินทางไปสักการะพระปฐมเจดีย์เป็นผลงานนิราศ ดังว่า “แต่งนิราศไว้เป็นกลอนอักษรสวรรค์” แล้วแสดงเจตนารมณ์ว่าหากใครได้อ่านได้เห็น หรือได้ยิน ขอให้ได้บุญกุศลด้วยทุกคน ดังว่า “ใครอ่านยลยินคำข้อสำคัญ ขอให้ปันส่วนกุศลทุกคนไป”

ในกลอนกาพย์เรื่องเสด็จไปเมืองนครศรีธรรมราช กวีได้แสดงเจตนารมณ์ตอนท้ายเรื่องว่า หากใครได้รับการเดินทางไปสักการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชขอให้พึงคิดว่าได้เดินทางไปสักการะด้วย และได้บุญกุศลเท่ากับกวีที่ได้เดินทางไปครั้งนี้

อนึ่งใครได้รู้	หรือได้อ่านดู
ด้วยจิตต์ขึ้นบาน	มุ่งหวังหาผล
ที่เป็นแก่นสาร	จงได้สันนิษฐาน
ว่าตนได้ทำ	
จงสำเร็จผล	แห่งวิบากกรรม
เหมือนผู้ได้ทำ	อย่าพร่องเลยนา
.....	
เป็นจบเท่านั้น	เสร็จสิ้นความกัน
แต่ไปจนมา	พึงพอรู้เรื่อง
ดังได้พรรณนา	สำเร็จปรารถนา
คนเขียนคนฟัง	

(ประชุมนิราศ ภาค 4, 2557, น. 33, 43)

จากคำประพันธ์ข้างต้น แสดงให้เห็นว่ากวีต้องการให้ผู้รับรู้ถึงการเดินทางของกวีได้บุญกุศลด้วยเช่นกัน ใครก็ตามที่ได้อ่านหรือรับรู้ดังว่า “อนึ่งใครได้รู้ หรือได้อ่านดู” ด้วยใจไม่ขุ่นมัวขอให้พึงคิดว่าตนได้เดินทางไปเช่นกัน ดังว่า “จงได้สันนิษฐาน ว่าตนได้ทำ” ได้บุญกุศลเท่ากับกวีไม่น้อยกว่าเลย ดังว่า “เหมือนผู้ได้ทำ อย่าพร่องเลยนา” กวียังกล่าวอ้างถึงบุญกุศลที่มีต่อกวี คือ ผู้เดินทางและผู้รับรู้เรื่องราว การเดินทางนี้ว่า “สำเร็จปรารถนา คนเขียนคนฟัง” การบันทึกเรื่องราวการเดินทางของกวีจึงเป็นการบอกบุญให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังได้รับบุญกุศลด้วย

ตารางที่ 1 ตารางแสดงเนื้อหาวรรณคดีนิราศบุญยatraในสมัยรัตนโกสินทร์

นิราศเรื่อง	การกล่าวถึงเส้นทางเดินทาง	การพรรณนาพุทธสถาน	การสักการบูชา	การอธิษฐานและอุทิศบุญ	การบอกบุญ
นิราศพระบาท (สุนทรภู่)	✓	✓	✓	✓	✓
นิราศพระบาท (นายจัต)	✓	✓	✓	✓	-
นิราศภูเขาทอง	✓	✓	✓	✓	✓
นิราศพระปฐม	✓	✓	✓	✓	-
นิราศ พระแท่นดงรัง (สามเณรกลั่น)	✓	✓	✓	✓	✓
โคลงนิราศ พระปฐม	✓	✓	✓	-	-
นิราศ พระแท่นดงรัง (เสมียนมี)	✓	✓	✓	✓	-
กลอนกาพย์เรื่อง เสด็จไปเมือง นครศรีธรรมราช	✓	✓	✓	✓	✓
นิราศพระปอวี	✓	✓	✓	✓	✓
นิราศพระปฐม	✓	✓	✓	✓	✓
นิราศยี่สาร	✓	✓	✓	-	✓
โคลงนิราศวัดรวก	✓	✓	✓	✓	✓
ลิลิตหม่อมเจ้า- พระสมเด็จ พระพุฒาจารย์ เสด็จธุดงค์	✓	✓	✓	✓	✓
นิราศ พระปฐมเจดีย์	✓	✓	✓	-	-

บทสรุปและอภิปรายผล

ลักษณะเด่นด้านเนื้อหาที่กวีกล่าวถึงในวรรณคดีนิราศบุญยยาตราสมัยรัตนโกสินทร์ คือ การกล่าวถึงเส้นทางเดินทาง และการพรรณนาพุทธสถานพบในวรรณคดีนิราศบุญยยาตราทั้ง 14 เรื่อง ดำเนินตามขนบนิราศแต่มีรายละเอียดแตกต่างจากวรรณคดีนิราศทั่วไป คือ กวีมักให้รายละเอียดถึงสภาพแวดล้อมและบรรยากาศการเดินทาง และรายละเอียดของพุทธสถานที่มุ่งหมายไปทำบุญว่ามีลักษณะรูปร่างสิ่งก่อสร้างรอบ ๆ เป็นอย่างไร มักกล่าวโดยไล่เรียงเป็นลำดับจากส่วนบนลงล่างหรือจากด้านในสู่ด้านนอก และใช้กลวิธีทางภาษาภาพพจน์เพื่อให้เกิดจินตภาพชัดเจนเพื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดจิตศรัทธาแล้วอยากเดินทางไปนมัสการพุทธสถานเหล่านั้น การสักการบูชา ยังคงพบในวรรณคดีนิราศบุญยยาตราทั้ง 14 เรื่อง เป็นผลจากที่กวีให้ความสำคัญกับพุทธสถานที่มุ่งหมายมาทำบุญ เป็นการกล่าวถึงการแสดงออกอย่างนอบน้อมด้วยการกราบไหว้ การสักการบูชาที่มีทั้งอามิสบูชา อาทิ ฐูปเทียน ดอกไม้เพลิง น้ำอบ ผ้าคลุม และการปฏิบัติบูชา อาทิ สวดมนต์ เดินประทักษิณ เพื่อแสดงถึงการได้เดินทางมาถึงจุดหมายโดยสมบูรณ์ การอธิษฐานและอุทิศบุญพบในวรรณคดีนิราศบุญยยาตราจำนวน 11 เรื่อง เป็นการกล่าวถึงข้อปฏิบัติหลังจากสักการะพุทธสถานเรียบร้อยแล้วคือการอุทิศบุญกุศลให้ผู้ล่วงลับ อาจจะทำควบคู่กับการกรวดน้ำด้วย ส่วนการอธิษฐานมักอธิษฐานให้บรรลุโพธิญาณเข้าสู่นิพพาน หากยังไม่พอสั่งสารวิฆ्नขอให้เกิดพบพระพุทธรูปศาสนาอีก การนำเสนอเรื่องนิพพานในวรรณคดีนิราศปรากฏอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ ดังที่ สุปาณี พัดทอง (2552, น. 397) กล่าวว่า “มนิทัศน์เรื่องนิพพานปรากฏต่อเนื่องมาในวรรณคดีประเภทนิราศอย่างเด่นชัด อาทิ การตั้งจุดหมายว่ามุ่งปรารถนานิพพาน นอกจากนี้กวียังนิยมแทรกแสดงเนื้อหาแนวคิด รวมทั้งการใช้ความเปรียบเกี่ยวกับเรือเพื่อนำพานิพพาน” และการบอบุญ พบในวรรณคดีนิราศบุญยยาตราจำนวน 9 เรื่อง เป็นการแสดงเจตนารมณ์ของกวีที่บันทึกการเดินทางไปพุทธสถานเพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงบุญกุศล และเป็นสื่อกลางเพื่อบอกผู้อื่นที่ได้อ่านหรือฟังเรื่องราวให้ร่วมรับบุญกุศล ด้วยการอนุโมทนาบุญ

การสร้างบุญกุศลด้วยการแต่งหนังสือในรูปแบบวรรณคดีนิราศจึงเริ่มปรากฏขึ้นในลักษณะเนื้อหาในนิราศบุญยatra เดิมนั้นการสร้างบุญกุศลด้วยการแต่งหนังสือมักปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น อาทิ ไตรภูมิพระร่วง พระมาลัยคำหลวง ไตรภูมิโลกวินิจฉัย ซึ่งได้รับการจัดให้เป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับเรื่องอานิสงส์การสร้างคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเชื่อว่าผู้สร้างจะได้บุญกุศลมาก ดังปรากฏความเชื่อในคัมภีร์ไบเบิลตอนหนึ่งว่า “ดูราสารีบุตร ปุคละ ผู้ใดผู้หนึ่ง หื้อเขียนยังธัมมแห่งพระตถาคตนี้ ได้อานิสงส์มากนัก หาที่สุดไม่ได้แล” (ติเรก อินจันทร์, 2560, น. 13)

เนื้อหาวรรณคดีนิราศบุญยatra ในสมัยรัตนโกสินทร์จำแนกเป็น 5 ส่วน คือ การกล่าวถึงเส้นทางเดินทาง การพรรณนาพุทธสถาน การสักการบูชา การอธิษฐานและอุทิศบุญและการบอกบุญ โดยเป็นการต่อยอดผลการศึกษาของ วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์ (2556, น. 141) ที่ได้ศึกษาเรื่องคติความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปพระพุทธรูปและประเพณี “ไปพระบาท” ในการสร้างสรรค์วรรณคดีไทย โดยกล่าวถึงลักษณะร่วมของเนื้อหาวรรณคดีที่พรรณนาการเดินทางไปนมัสการพระพุทธรูป คือ นิราศพระบาท (ของสุนทรภู่) นิราศพระบาท (ของนายจืด) และโคลงนิราศวัดรวก จำแนกไว้ 4 ส่วน คือ กล่าวถึงเส้นทางไปพระบาทตามชนบท การพรรณนาความงามของมณฑลพระพุทธรูป การนมัสการรอยพระพุทธรูป คำอธิษฐานและการอุทิศส่วนกุศลของกวี และการเที่ยวพระบาท ซึ่งเป็นลักษณะร่วมของเนื้อหาวรรณคดีนิราศที่เดินทางไปนมัสการพระพุทธรูปเท่านั้น เมื่อศึกษาวรรณคดีนิราศบุญยatra ทั้งหมดในสมัยรัตนโกสินทร์ พบว่า ยังคงมีความสอดคล้องด้านการกล่าวถึงเส้นทางเดินทาง การพรรณนาพุทธสถาน ส่วนการนมัสการรอยพระพุทธรูป คำอธิษฐานและการอุทิศส่วนกุศลของกวี จากการศึกษาพบว่าสามารถแยกจากกันได้ เพราะการสักการบูชาพุทธสถานเป็นเนื้อหาสำคัญที่แสดงถึงการได้เดินทางมาถึงจุดหมายโดยสมบูรณ์ ปรากฏในวรรณคดีนิราศบุญยatra ในสมัยรัตนโกสินทร์ทุกเรื่อง แต่การอธิษฐานและอุทิศบุญ เป็นข้อปฏิบัติที่เพิ่มขึ้นหลังจากการสักการบูชา ปรากฏในวรรณคดีนิราศบุญยatra ในสมัยรัตนโกสินทร์เพียงบางเรื่อง เนื้อหาที่เพิ่มขึ้น คือ การบอกบุญ และปรับเนื้อหาการเที่ยวพระบาทออกเนื่องจากเนื้อหาจำกัดอยู่ที่พระพุทธรูปเท่านั้น

การกล่าวถึงเส้นทางเดินทาง และการพรรณนาพุทธสถาน นำสังเกตว่ากวีได้พยายามกล่าวอย่างละเอียด เพื่อให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังได้รับรู้เสมือนเดินทางไปเอง หรือเพื่อชักชวนให้เดินทางตามมา ดังพบเนื้อหาตอนหนึ่งในนิราศพระปเลวี กวีตั้งใจบันทึกการเดินทางไปนมัสการพระพุทธฉายเพื่อบอกเล่าแก่ผู้ไม่เคยไปได้รับรู้และให้ชวนชวชวชไปในภายหน้า ดังนี้

สองสามวันพลันถึงกรุงเทพแล้ว	พอผ่องแผ้วผ่อนทุกซ່อยสุดสไ
จึงจดหมายรายทางที่ร้างไป	เป็นกลอนไว้หวังวิจารณ์นานนม
ใช้จะหวังตั้งจิตต์คิดเปล่าเปล่า	หมายจะเอาบุญบ้างจึงสร้างสม
ที่คนตมิศรัทธาในอารมณ	ได้อ่านชมชื่นในฤทัยกวี
ที่สงสัยไม่เคยไปเคารพ	อยากไปพบพานพระปเลวี
คงชวนชวชวชผ่นไปอัญชลี	ฉันคงมีอันสงส์เหมือนจงปอง

(นิราศพระปเลวี หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) เปரியู, 2468, น. 47-48)

จากคำประพันธ์ข้างต้น กวีได้บันทึกเรื่องราวการเดินทางโดยละเอียด เพื่อให้ผู้ที่ไม่เคยไปนมัสการพระพุทธฉายได้รับรู้และอยากเดินทางไปบ้าง ดังว่า “ที่สงสัยไม่เคยไปเคารพอยากไปพบพานพระปเลวี” บุญกุศลก็จะเกิดต่อกวีในฐานะผู้ชักชวนด้วยแสดงให้เห็นว่าการแต่งหรือการบันทึกเรื่องราวการเดินทางจะเป็นบุญกุศลต่อกวีด้วย ดังว่า “หมายจะเอาบุญบ้างจึงสร้างสม” แสดงให้เห็นถึงแนวคิดการแต่งหรือการบันทึกเดินทางเพื่อบุญกุศลนี้

นิราศบุณยยาตราที่กวีแต่งขึ้นจึงอยู่ในฐานะบุญกิริยาวัตถุ คือผลงานที่สร้างสรรค์ถือว่าเป็นบุญกุศลด้วย สะท้อนผ่านการกล่าวถึงอำนาจบุญกุศลของการแต่งนิราศบุณยยาตราในนิราศพระแท่นดงรัง (ของเสมียนม) และนิราศพระปเลวี ดังที่กวีใช้คำว่า “ขอเดชะถ้อยคำที่ร่ำเรื่อง” (อาจิณ จันทรัมพร และ ประพนธ์ เรืองณรงค์, 2555, น. 126) และ “เดชะทำคำกลอนอักษรถวช” (นิราศพระปเลวี หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) เปரியู, 2468, น. 42) เป็นการอ้างอำนาจบุญกุศลจากหนังสือที่กวีแต่ง เน้นย้ำให้เห็นแนวคิดของกวีต่อผลงานนิราศบุณยยาตราว่าเป็นการสร้างบุญกุศลอย่างหนึ่ง

เมื่อพิจารณาถึงเจตนาของกวีที่ต้องการเดินทางไปทำบุญไหว้พระจึงส่งผลให้เนื้อหามีความโดดเด่นเรื่องพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ว่า “เจตนาทำ ภิภขเวกมมวาทมิ แปลว่า เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2551, น. 72) ด้วยเจตนาที่เป็นบุญกุศลมุ่งมั่นในการเดินทางจึงส่งผลต่อเนื้อหาให้มุ่งเน้นไปทางพระพุทธศาสนาด้วยการนำเสนอพุทธสถานอันเป็นจุดหมายปลายทาง และการสักการบูชาด้วยความศรัทธาเลื่อมใสจึงมีลักษณะเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาตามกรอบแนวคิดของพระราชปรียัติ (สฤทธ์ สิริโร ป.ธ.9) (2549, น. 10) กล่าวถึงลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมพระพุทธศาสนาว่ามี 2 ลักษณะ นอกจากลักษณะที่นำเนื้อหาจากพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์อื่น ๆ มาโดยตรงแล้ว อีกลักษณะคือการนำแนวคิดทางพระพุทธศาสนามาแต่งแล้วสอดแทรกจินตนาการของกวี ดังว่า “วรรณคดีที่นำแนวคิดทางพระพุทธศาสนามาแต่งเพื่อแสดงความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา หรือบันทึกเหตุการณ์บางอย่าง แล้วแทรกความรู้สึกนึกคิดและจินตนาการของกวีลงไป” สอดคล้องกับวรรณคดีนิราศบุญยาศตราสัณยรัตนโกสินทร์ทั้ง 14 เรื่อง เพราะมีเนื้อหากล่าวถึงการเดินทางที่มุ่งหมายไปทำบุญนมัสการพุทธสถาน และบันทึกสิ่งที่พบเห็นระหว่างการเดินทางจนถึงจุดหมายด้วยจิตที่ศรัทธาเลื่อมใสต่อพระพุทธศาสนาด้วยความอดสาหะ และการแสดงออกอย่างนอบน้อมต่อพุทธสถาน สอดแทรกจินตนาการของกวีที่เชื่อมโยงกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และแสดงแนวคิดทางพระพุทธศาสนาผ่านการอธิษฐานให้บรรลุโพธิญาณถึงนิพพานในอนาคต หรือหากยังไม่พ้นวัฏสงสารขอเกิดมาพบพระพุทธศาสนาอีก

จากการศึกษานี้ยังพบว่า การคร่ำครวญถึงหญิงคนรักมีเพียงเล็กน้อย อีกทั้งยังพบการประกาศอย่างชัดเจนว่า การกล่าวถึงหญิงคนรักไม่ใช่ความรู้สึกจริงของกวี แต่เป็นเพียงการแต่งตามขนบเท่านั้น พบในวรรณคดีนิราศบุญยาศตราจำนวน 3 เรื่อง คือ นิราศภูเขาทอง ดังว่า “อันพริกไทยใบผักชีเหมือนสีกา ต้องโรยหน้าเสียสักหน่อย อร่อยใจ” (พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2554, น. 64) นิราศพระปลิว ดังว่า “ไข่จะมีที่หว้งดังประสงค์ เหมือนหนมกงกีวี่ลยเพราะใส่ฝอย” (นิราศพระปลิว หลวงจักรปาณี (ฤช) เปรี๊ญ, 2468, น. 48) และนิราศพระปฐม ดังว่า “ไม่ติดสังวาสไว้ก็ไม่เพราะเหมือนทองหยิบก็ต้องเหาะน้ำตาลหวาน” (ประจักษ์ ประภาพิตยการ, ม.ป.ป.,

น. 140) เป็นผลจากเจตนาของกวีที่ต้องการเดินทางไปทำบุญแล้วมุ่งเน้นบันทึกเหตุการณ์ในฐานะวรรณคดีพระพุทธศาสนา จึงไม่ควรเป็นเรื่องการคร่ำครวญอันเป็นเรื่องกิเลสตัณหาในเรื่องราวบุญยยาตรา อย่างไรก็ตามการจินตนาการหญิงคนรักเพื่อใช้ในการแต่งนิราศอาจเป็นการสืบทอดขนบวรรณศิลป์จากนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร ดังที่สุภาพร พลายเล็ก (2541, น. 77) กล่าวว่า “นิราศในสมัยรัตนโกสินทร์หลายเรื่องดำเนินรอยตามขนบกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศกของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรที่ประพันธ์นิราศขึ้นโดยมิได้พลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก หากแต่ใช้นางในจินตนาการแทน” นอกจากนี้หญิงคนรักอาจถูกตีความใหม่ หรือปรับเปลี่ยนไปตามจุดมุ่งหมายของนิราศ ในนิราศบุญยยาตรานี้หญิงคนรักอาจอยู่ในรูปแบบของคำว่า “บุญ” ตามจุดประสงค์ของผู้แต่ง

นิราศบุญยยาตราในสมัยรัตนโกสินทร์จึงมีลักษณะเด่นด้านเนื้อหาที่มุ่งเน้นแสดงความเลื่อมใสศรัทธาพระรัตนตรัยในฐานะวรรณคดีพระพุทธศาสนา ด้วยการบอกเล่าการเดินทางไปนมัสการพุทธสถานอย่างละเอียดเพื่อหวังให้ผู้ไม่เคยไปได้รับรู้และมีจิตศรัทธาชวนชวนเดินทาง เพราะการเดินทางในอดีตมีความยากลำบากต้องมีความอดทนและปัจจัยการเดินทางอื่น ๆ รวมถึงเป็นสื่อกลางให้ผู้อ่านและผู้ฟังได้รับรู้เรื่องราวการสร้างบุญกุศลของกวีได้ร่วมอนุโมทนาบุญด้วย แสดงให้เห็นว่ามโนทัศน์ความศรัทธาเช่นนี้ไม่ใช่เพียงปรากฏในนิราศที่เดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์เท่านั้น ดังที่ วรรณพร พงษ์เพ็ง (2551, น. 111) เคยศึกษาเรื่องนิราศ ‘พระปฐมเจดีย์’ : การสื่อมโนทัศน์เรื่องความศรัทธาในนิราศลายลักษณ์ เฉพาะวรรณคดีนิราศที่เดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ว่า “กวีไทยโบราณมีมโนทัศน์สำคัญ คือ การสร้างสรรค์วรรณคดีลายลักษณ์เป็นหนทางหนึ่งที่ยังผลให้ผู้สร้างและผู้เสพได้รับอานิสงส์จากความศรัทธาในพระพุทธศาสนา” แต่มโนทัศน์การสร้างสรรค์งานเพื่อบุญกุศลต่อผู้สร้างและผู้เสพยังพบในวรรณคดีนิราศบุญยยาตราเรื่องอื่น ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์ด้วย ทั้งการบอกบุญ และการอนุโมทนาบุญ เป็นส่วนหนึ่งของบุญกิริยาวัตถุคือเป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญ ตรงกับคำว่า ปัตติทานมัย คือ ทำบุญด้วยการเฉลี่ยความดีให้ผู้อื่น และปัตตนาโมทนามัย คือ ทำบุญด้วยความยินดีความดีของผู้อื่น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551, น. 183) ดังที่ตวมน จิตรจันทน์ (2540, น. 49) กล่าวว่า “ในวัฒนธรรมไทยการประกาศแบ่งบุญเป็นคุณธรรมอันสืบเนื่องมาจากการดำรงชีวิตในชุมชนที่ผูกพันกัน และวรรณศิลป์

เป็นสื่ออันเหมาะสมสำหรับมอบความ “โสมนัส” พร้อมกับที่ให้ความ “คลายใจ” จากโศกเศร้าแก่ผู้แต่งด้วย” การบอกเล่าเรื่องการเดินทางไปทำบุญยังพบเป็นชนบสืบต่อมาในสังคมไทยที่หากใครได้เดินทางไปทำบุญ อาทิ สังฆนียสถานในประเทศอินเดียก็มักนำกลับมาเล่าถึงสถานที่ต่าง ๆ ระหว่างการเดินทาง บรรยายกาศและลักษณะบริเวณสังฆนียสถาน การสักการบูชา ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ไม่เคยไปได้รับรู้เสมือนได้เดินทางแล้วร่วมอนุโมทนาบุญกับผู้เล่า

เอกสารอ้างอิง

- ณัฐพร จาตุยางโทน. (2561). *พัฒนาการวรรณคดีไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). เชียงใหม่: ดาราวรรณการพิมพ์.
- ดวงมน จิตรจันท. (2540). *คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ติเรก อินจันทร์. (2560). *อาณิสสค์คัมภีร์ใบลาน*. เชียงใหม่: สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.
- น้อมนิจ วงศ์สุทธีธรรม. (2549). *วรรณกรรมนิราศ* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- นิราศพระปถวี หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) เปรียญ. (2468). พิมพ์แจกในงานกุศลพระราชทาน มหาเสวกโท พระยาโบราณราชธานินทร์ อุปราชมณฑลอยุธยา ณ วัดวนายกรังสรรค์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระพุทธศักราช 2468. ม.ป.ท.: โสภณพิพรรฒนาการ.
- นิราศยี่สาร. (2543). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ประจักษ์ ประภาพิตยกร. (ม.ป.ป.). *วรรณคดีนิราศ*. ม.ป.ท.
- ประชุมนิราศคำโคลง. (2513). พระนคร: แพร่วิทยยา.
- ประชุมนิราศ ภาค 4. (2557). นนทบุรี: ต้นฉบับ.
- ประชุมวรรณคดีเรื่อง พระพุทธบาท. (2556). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

พจนานุกรมแปลไทย-ไทย อ.เปลื้อง ณ นคร. (สืบค้น 26 กรกฎาคม 2564). จาก <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-pleang/%E0%B8%9A%E0%B8%B8%E0%B8%93%E0%B8%A2%E0%B8%A2%E0%B8%B2%E0%B8%95%E0%B8%A3%E0%B8%B2>.

พ. ณ ประมวญมารค [นามแฝง]. (2553). ประวัติคำกลอนสุนทรภู่ (ฉบับปรับปรุง). กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ (พิมพ์ครั้งที่ 11). ม.ป.ท.: เอสอาร์พรินติ้ง.

พระราชปรียัติ (สถิตย์ สิริโร). (2549). งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระสุนทรโวหาร (ภู่). (2554). ประชุมนิราศสุนทรภู่. นนทบุรี: วิสดอม.

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. (2553). นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ 1 ชื่อวรรณคดี (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: มูลนิธิ.

วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3. (2545) (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

วรรณพร พงษ์เพ็ง. (2551). นิราศ ‘พระปฐมเจดีย์’ : การสื่อโน้ตสนธิ์เรื่องความศรัทธาในนิราศลายลักษณ์. ใน พระนครปฐมในนิราศบันทึกประวัติศาสตร์ผ่านสายตากวี (65-114). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์. (2556). คติความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปและประเพณี “ไปพระบาท” ในการสร้างสรรค์วรรณคดีไทย (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

สุพาณี พัดทอง. (2552). “เรือ” ในวรรณคดีนิราศ : โมนทัศน์กับการสร้างวรรณศิลป์ (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

สุภาพร พลายเล็ก. (2541). นิราศสมัยรัตนโกสินทร์ : การสืบทอดขนบวรรณศิลป์จากพระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

อภิรักษ์ณ เกษมผลกุล [บรรณาธิการ]. (2551). *พระนครปฐมในนิราศบันทึกประวัติศาสตร์ผ่านสายตากวี*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อาจิณ จันทรมพร และประพนธ์ เรืองณรงค์. (2555). *นายมี (เสมียนมี) ศิษย์เอกสุนทรภู่*. กรุงเทพฯ: วลี ศรีเอชนัน.